

A DÉLÁFRIKAI MUNDA-EVÁMBO, LUNGO ÉS KAPOTA TARTOMÁNYOK ÁLTALÁNOS FÖLDIRATI VÁZLATA.

MAGYAR LÁSZLÓ L. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1862. october 20-án tartott ülésben.)

Szélesesen kiterjedt és különféle climák befolyásának alávetett, itt iszonyú forró és kopár, amott mérsékelt léggel, dús, és változékony vegetációval felruházott tartományokról fogok itt önökkel egy leírást közleni; melyek bátor nyugotról az Átlanti tengertől határozvák s ennélfogva az első pillanatra úgy látszanék, hogy a könnyen hozzáférhetés következtében, már is az áfrikai jelenleg szaporán előre haladó földirati kör ismeretségébe tartoznak, még mindeddig merőben ismeretlenek. Még ugyanis a tengerpartoktól több száz mértföldnyi távolságra eső beltartományokat már évek óta, különféle utazók, tudományos tekintetben kikutatva, a tudós világgal megismertették ezen tartományok még valódi terra incognita, nem csak a geographiai világ, de még a portugalli kormány előtt is, kinek különben urodalni birtokához lennének tartozandók. Csalódás nélkül állíthatom, hogy még ezen tartományok belsejébe, európai ember be nem hatolt, mert nekem is csak több évi itt mulatás után és még alig egy év óta, volt módom azokat bejárva, vélők és lakosaival, bővebben megismerkedni.

Bihe országban letelepedve, nyolcz éven által tett szakadatlan utazásaimban Dél-Áfrika belsejében, annak egy részét keresztül kasúl bejártam, népeivel kereskedést üzve, azoknak nyelveivel és szokásaival is megismerkedtem. — Végre a bihei népek pártos belháborúskodása következtében két különböző esetben javaimban tetemes veszteséget szenvedvén, jónak véltem Bihe országot legalább egy időre elhagyva, biztosabb tájakra húzódni, hol valamely tisztas üzér-

kedéssel veszteségeimet kipótolni remélhettem, ezen lépésemet annál is inkább helyesnek találtam, mert nőm atyja, a volt bíhei fejedelem, meggyilkolása után a mellékágból eredt és helyébe választott, Mu-Kinda pártos főnök, ki az elhúnytnak halálos ellensége volt, nekem, mint annak rokonának szintén sehogy sem lehetne jó barátom, s azért párt-pártfogására sem számíthaték, — 1857. év utólján tehát odahagyva Bihét, Benguellatúl délre több fokon keresztül elterülő sivatagokra fordítám figyelmemet, hol az önként bőven tenyésző urzella (lichen rocella) mely éppen ez időszakban lett oly kívánt árucikk az európai vásártérekén, nekem alkalmas élelmi kereset módot alapít.

Számra hatvanat meghaladó szolgálommal a Cabo Sta. Martha fok északi oldalán mélyen keletnek benyúló Lucira öböl partján letelepedtem, az urzella-szedést megkezdendő; de bár itten köből égült házat és egyébbb állandó telepet állítottam is fel, még is állandóul nem lakozom és csak időnként, többször hónapok múlva térek be ide kevés időre, mert az urzella megszedése, és a vele járó vadász-életmód, engem cselédeimmel együtt egyik helyről a másikra szüntelen vándorolni kényszerít. Mintegy egy év előtt messze e tartomány belsejében, az urzellán kívül, még gazdagon tenyésző, s goma-kopált szivárgó erdőségeket is fedezvén fel, magam is a tartomány belsejébe húzódva, volt alkalmam azt megvizsgálni, melynek következtében közlöm önökkel az itt következő földleirati vázlatot.

Ezen tartomány, bár a Munda-evambo, Lungo és Kapota, három különböző nevezetekkel, mindazonáltal, minden természeti vagy politikai divisio nélkül, ugyancsak egy szakadatlanul elterülő tartományt képez. Helyheztetve a 13° és 15° déli szél. a 12° 15° keleti hossz. (Greenw.) fokjai között.

Határozzák éjszakon a Kuparól és Hétala folyamok, keletről, Quilengues, Entata és Ohila tartományok, délre a Quenina, vagy Jiraaul (olvasd Zsirául) folyam, mely azt a Mossamedesi coloniától elválasztja, végre nyugotra az Átlanti tenger. — Területét legalább 1300 geogr. □ mértföldre tehetjük, melynek általában vulcanicus alkotású földszíne a tengerpartok hosszában 7 — 8 geogr. mértföldnyi távolságra befelé, bazalt, gueiszt, gránit, mész és homokkő láva és

egyéb eruptív massákból létesült. Kopár hegyek létesítik, melyeknek piramidál alakban emelkedő csúcsai 1200—1500 lábnyi magasságra nyúlnak fel, a tenger színe felett, minden arányban keresztül kasúl hasogatva, többnyire iszonyú mélyen fekvő, patakok ágyaitól, melyeknek futásai mind nyugatra húzódnak. — Odább a hegyes köves alkotás erősen hullámzó alakban, igen oly formán, mint a szélvészről duzzadt és egyszerre jéggé fagyott tenger hullámai tűnik fel, míg végre keletnek, ha nem egészen sima, de gyengéden hullámzóvá válik, hol már föld-keverete is humussal vegyült homok, helyenként még bőven keverve kavicscsal, fedve mindenütt sűrű tömött erdőkkel.

Három egymástól tetemes távolságra elkülönült hegyek dugják fel magasan hátokat, a tartomány különféle részein, melyek nagy tömegű területekkel a tartománynak nevet és hegyes characteret is adnak. Éjszakon, az úgynevezett Munda-Evámbo, 2500 lábnyi felemelkedéssel a tenger színe felett és circa 20 g. mértföldnyi távolságra attól több mint 30 g. mértföldnyi területe sűrűn vagyon fedve magasztos erdőkkel, hol az egész éven által a számos víz erektől frissített föld, általában alkalmas a művelésre. Ettől délre marad Lungo, az elsőnél sokkal kisebb területtel, de a hol szinte nem hiányzanak vizek. Végre délkeleten húzódik el a Kapota hegység, mely valódiilag, nem egyedül szigetként elkülönözve mint a két első, de az éjszokról délre húzódó és az Ohilai magas tartományt képző Xela (olvassd Sela) hegy lánczba fogózva, vagy jobban szólva olvadva.

Mint említettem számtalan kisebb-nagyobb folyamok ágyai húzódnak keresztül kasúl a tartományon, de valódián csak öt érdemli meg e nevezetet, ámbátor még ezekben is nem egész éven által foly a víz, mely a száraz hónapokban az ágyakat fedő homok alatt szívároga a tengerbe, de az esős időszakban duzzadt vizeik nagy kiáradásokat okoznak, melynek következtében partjaik hosszában, és kivált torkolatuk közelében, áradványi televény föld alkotmányú Deltái pazar termékenységök miatt, örökön zöldellő, buja, és változékony vegetációval díszlenek. — Ilyenek:

Bentiaba (a torkolatánál rio So. Nicolao) keleten a Quilengues tartomány déli csúcsán elhúzódó Quibira hegység

oldalában, egy gyönyörű és regényes fekvésű vidéken, hol Mututu néven ismeretes, veszi létét, nyugoti útjában számos erek vizeit felvevén, több köves szorosokon általtörve, végre szélesen kiterjedő ágyával nagyszerűvé leend. — Torkolatánál mintegy 10 geogr. □ mértföldnyi sűrű náddal és egyéb sás füvel borított deltát képez, hol már Rio S. Nicolao nével adja vizét a tengernek, a déli szélesség $14^{\circ} 30'$ foka alatt. Ezen folyam futását, tekintvén annak sok kanyarulatait 80—100 geogr. mértföldnyi kiterjedésűnek vehetjük.

Equemina, az elsónél minden tekintetben kisebb rendű, a Munda-evambo hegység éjszaki részén eredve, éjszaknyugoti folyással éri el a tengert, a déli széles. $13^{\circ} 20'$ fokja alatt. — Említést érdemel ezen folyam két geogr. □ mértföldnyi térségen elterült termékeny deltája, mely több mintegy tized év óta egy Európából ide került portugál által, gondosan műveltetik, hol a különféle élelmi növényeken kívül, mint kukoricza, bab, kolompér, batata, még különféle tropicus, de még európai gyümölcsök is gazdagon tenyésznek, úgy szintén a czukornád is, melynek használatára, már egy czukornádat sajtoló gép-épület is létezik.

Karun-Dsamba, ezen folyam regényes gyönyörű partjaival tünteti ki magát a többiek között, — a tartomány közepett elterülő Lungo hegység környékén vévén létét, futásának $\frac{2}{3}$ részét kopár, vad, köves vidéken folytatja, és csak a midőn a Gyikoló-Moino szoros cataractát elhagyta, formál legott állandó, zöld vegetációval befogott tavakat, és szinte innen kezdve lesznek annak partjai is regényesek, melyek hova-tovább tölcser módra kiszélesedvén, szinte azon mértékben terül el azon a dús növényélet, mely tömött, és részint általtörhetetlen erdőségből áll, örökös buvóhelyül szolgálván, nagy számú oroszlány, leopárd és más sok nemű vad állatoknak. Torkolata a S. Martha fok déli oldalától két geogr. mértföldnyi távolságra van.

Nem lehet eléggé kifejezni a kellemes benyomást, melyet e folyam örökké virító partjai okoznak, a midőn azokat a környező mostoha kopár hegyekről először pillantja meg a vándor, a midőn mint egy óriási zöld szalag kigyóznak el, a sárga, veres és fehér színekkel változó, nappörkölte köves vidék

között. — Itt ezen folyam partjain bírók én is egy veteményes kertet, szalmával fedett házakkal regényesen árnyékozva az óriás banián (*ficus indica*), baobab (*Adansonia digitata*), mopane (*bauhinia*) fáktól. — Többször hetenként szoktam itt mulatni és sok testi fáradságotól kipihenni, hol itt a gőnyörű magányban, a soknemű éneklő madarak szívet vidámitó zenéjétől megilletve, bús-komoly emléekben tűnnek fel nékem ekkor édes hazám, ott hagyott ifjukorom barátai, és velük leélt kalandjaim. Csak kár, hogy a különben oly gyönyörű vidéken a könnyen éledező poesis csakhamar prosává leend, az itt szüntelen bolygó oroszlányok ordításai hallatára. — Ismét csekély távolságra délre marad az úgynevezett

Ina-mangando, mely ez előbbivel hasonlólag a tartomány belsejében keleten vevén eredetét, amannál csekélyebb, és szinte közel sem oly termékeuy partjaival, mert a rajtok díszlő növényzet majd csaknem kizárólag a különféle aca-ciák és mimosák körébe tartozik, de torkolatjánál, több állandó náddal és sással befogott tavakkal bír. Említést érdemel még ezen folyam hydrographiájában azon tünemény is, hogy a száraz hónapokban, az ágyában a különféle helyeken létező számos kisebb-nagyobb területű tavaiban fennmaradt vizek némelyike tökéletesen megtartja édes ízét, a midőn mások néha, igen kevés távolságra amattól mérges sós ízzel kínálkoznak, melyek minden esetre a föld ágyazatában helyenként bőven tenyésző savak létére mutatnak.

Piámbo, a Kapota magasodásain vevén létét, a déli szél. 14° 40' fokja alatt létesül torkolata, medrét egész éven által borítja kristály-tiszta víz. Végre

Kenina vagy Giraul (olvasd: zsirául). Ezen folyam ágya képezi a tartomány déli határát; létét a magas Xela hegláncznak épen tetején veszi, és a Brucco nevű hegyi torkolaton a sötét erdők örök árnyéka alatt kellemes robogással hullámszik alá, a hegyi torkolaton fölfelé utazó vándornak igen alkalmas módra; mert ezen hegyi torkolaton keresztül viszen az egyetlen út Mossamedesből a magas Ohila tartományba, a hosszas hegyi felhágásban fáradt utasoknak mindig lábaik alatt huzódván el, kristály-friss vizével enyhíti azoknak szomszait. — A torkolattól két geogr. mértfölddel alább, a Bumbo nevű új portugal telep földjeit, melyek egye-

dül ezen folyamnak köszönik felette termékeny létüket, öntözve, tűnik el alább a homok alatt, míg torkolatja közelében a periodicus áradásai következtében szélesen termékenyített, és jelenleg már nagyobb részint európaik által mivelte földeket képezve, adja vizét a tengernek a déli szél. 15° foka alatt.

Éghajlata e tartománynak igen forró, mely mégis a tenger közelében a naponként rendszeren beállani szokott délnyugoti passát szelek által mérsékelve, tűrhető; de beljebb, hova már az említett szelek frissítő befolyása nem érezhető, a nyári oct., nov., dec., jan., febr., mart. és april havakban majd csaknem eltűrhetetlenül meleg, a midőn a fővény-köves, kopár földszínére függőlegesen eső égető napsugarak arról kétszeresen visszaverődve, még az árnyékban is 40° — 45° Reaumur foknyi forróságot okoznak, mely a mélyen fekvő és köves alkatu magasodásoktól befogott völgyekben, pokolbeli forróvá lesz.

Rémületes alakban mutatkozik ily alkalommal a láthatáron elterült vidék, mely az égető napsugarak által okozott kipárolgás következtében homályos füstködbe burkolódván, a tökéletesen piramidál alakban 400—600 lábnyi magasra fentálló láva, és más eruptiv kövekből álló magasságok sárga vörös, vagy fehérlő színekkel a légben rezegve és különféle bizar alakban, mint rémképek tűnnek fel a szemnek, melyek között az imposant Munda-evámbo, Lungo, Kapota hegyek tömegei, magasan fentálló setét foltok, jól kiesmerhetők, azért is mint csalhatatlan úti jelek szolgálnak a sivatagban vándorló útasnak.

Szükségtelen említeni, hogy ezen három hegyek tetemes magasságon elterülő hátán, hol még a friss forrásvíz sem hiányzik, a léget sokkal mérsékeltebbnek találjuk, a midőn az említett nyári hónapokban, az árnyékban kitett hőmérő déltájban 28° — 30° , éjjente 20° — 22° fokra szokott emelkedni (Reaumurt értve). A száraz hónapokban uralkodó közép temperatura 14° — 15° foknyira becsülhető.

Különös figyelmet érdemel még ezen tartomány climatológiájában évenként egy, bizonyos időszakban, majd csaknem mondhatnók, bizonyos napon és órában dühös orkán módra beálló keleti szél, mely égető kénköves tulajdonságánál fogva, a benszülötteknél Fera-andala (tüzes szél) nevezet-

tel ismeretes, a melynek ártalmas befolyása nem csak a szerves, de még a szervetlen életen is, legott beálltával, érezhető.

Rendesen májushó 15. de elmúlhatatlanúl 20-kaig éjféltáni 3 óra tájban kezd ezen orkán betörni, melyre a légmértéklet legott langyossá és továbbá égetővé lesz, igen oly formán, mint valamely nagy sütő kemencze közelében érezhető. — Dühében hova-tovább nevededve, napkeltével már egészen dühös orkánná válik, kavicscsal kevert iszonyú porfellegbe burkolván a láthatárt, míg a délutáni naphajlattal mindinkább csillapodva, este felé egészen szélsenddé leend, de a következő reggeli 3 óra tájban, hasonló módra ismét fölkerekedve, a leírt módra dühöng, rendesen három egymásra következő napokon keresztül, míg egészen megszűnve, az egész éven által nem tapasztalható többé.

Fuvásában kurta időként újabbjabb rohanásokban tör elő, oly erővel, hogy a leghatalmasabb állatot is képes lábáról lefordítani, óriási fákat csavar ki gyökerestül a földből; de nem csak ezen okból, hanem még inkább az egészségre ártalmas befolyásánál fogva félelmes ez az emberre, mert általános testi lankadság kemény főfájás és émelygés állanak be azonnal a testen, a bőr a fehéreknél zöld-sárga, a feketéknél hamvas fakó színt ölt, sok repedéssel, a szemekben vérrel injectált foltok mutatkoznak. — A házi állatok, még a szárnyasok is, gondosan elrejtözve igyekeznek kikerülni e kínzó elemet.

A fűnemű plánta-élet, a szélről illetve, azonnal kiszárad, a fák levelei fonnyadtan hullanak alá, a tavakban létező vizek, a nagy párolgás következtében, mintegy varázslattal illetve, tűnnek a föld alá. A léget betöltő finom fűvény a leggondosabban elzárt ládákba is behatván, a benne rejtett tárgyakba vegyül; de még ezen ládák deszkái is megrepedeznek és hajlanak, a benne megfeszített szögek ingadozókká és könnyen kihúzhatókká lesznek.

Az év nagy részében leginkább délnyugoti és déli szelek uralkodnak, melyeknek léget frissítő és tisztító tulajdonsága, üdvös az egész élet-világra. — Az éjszokról jövő szelek leginkább november, martius és aprilis havakban érezhetőek időnként, a melyeket rendesen égiháborúk és esők követnek.

Az esők általjában gyérek, a tengerpartok hosszában,

de a tartomány belsejében bővek és rendesek a periodicus időszakban, s némely években oly tetemesek, hogy számtalan folyói szélesen kiterjedő áradásokat okoznak, a midőn a mélyen fekvő völgyek, hol különben a vándor úgy vélné, hogy a világért sem volt soha egy csepp, ilyen alkalommal duzzadt folyamokká nevedednek.

A flora általjában véve, az uralkodó forróság daczára is, gazdag és változatos, melyben a fűvész gazdag aratást szerezhethetne, a még sok ismeretlen plánták nemeiből. — A tenger-partok hosszában 5—6 g. mértföld távolságon befelé, a plánta-élet majdnem kizárólag az euphorbiák, és acaciák különféle nemeiből áll, a melyeken önként nagy bőségben terem a becses Urzella (*lichen rocella*), található továbbá *Aloe arborescens*, *acacia detinens*, *acacia horrida* és *acacia giraffae*. Beljebb már változékony alakban tűnik fel a növényzet, hol észrevehetők, az óriási *Baobab* (*Adansonia digitata*), a *Banian* fa (*ficus indica*), a szép *mopame* (egy neme a *bacchiniának*), a veres és sárga *takula*, a *vasfa* (*olea undulata*), *Enteate* (*taxus rotundifolia*), több nemei a pálmafáknak, és *mimosáknak*, melyek nagyobb részint becses gummit csepegtetnek, de mindezek felibe tehetjük a drága kopál-gomát csepegtető fákkal telt erdeit, melyek a tartomány közepén éjszokról déli irányban hosszan elnyúlnak mintegy 20—25 geogr. mértföldnyi távolságra a tengerpartoktól. Honosok itt még az *acanthaceák*, *amarillis*, *scrophulariaceák*, és *asclaepiadeák*, ezek között az *indigo* különféle nemeit lehet észrevenni. A *solanaceák* nagy bőségben tenyésznek, ezek között kitűnik a *benszülötteknél* *boe* névvel ismeretes, a *kasaccoi* gyökérhez (*Jatropha manhot*) hasonlólag tenyésző *planta*, mely általjában mindenütt, még a legszárazabb helyeken is nagy bőségben tenyészvén, kellemesen frissítő és tápláló tulajdonságánál fogva valódi kincs a *benszülöttekre* nézve, kik többször húzamosb ideig egészen ezzel táplálkozva élnek.

A különféle és részint a szemnek még kellemes alaku önként termő gyümölcsei, fájdalom! majd csaknem mind, több vagy kevesebb mértékben mérgesek; és valódiilag csak három nemét ismerem azoknak, melyek ha nem is egészen kellemes ízűek, de ezen forró éghajlat alatt frissítő tulajdonságoknál fogva becsesek; ilyenek a *Kijeja* (a *mimosák* fajához

tartozik), somhoz hasonló, csak annál nagyobb és tömöttebb, színe sárga, egy hosszukás kemény maggal, íze édes, és felette ragadós gomával telt. Naina a mi kék földi epreinkhez színére és nagyságára hasonló, de a húsa alatt létező magocskák kökeménységű, kedves eledele a majmoknak. Végre Dsungo, hüvelyknyi vastag, hosszukás, veres színű gyümölcs, mely kellemes acidulált ízével igen alkalmas a szomszág eloltására.

A fauna felette nagy változattal kétségkívül egyike a leggazdagabbaknak az afrikai tartományok között. Valóban úgy látszik, hogy a természet akarta, hogy ezen emberektől gyéren lakta sivatag tartományban annál bővebben mutassa fel példányait a különféle vad állatokból; mert kivevén a vízben élőket, itt azok mind honosok, még az elefántokat sem véve ki, pedig tudjuk, hogy ezen állatok az aequatortól egész a déli szélesség 16° fokáig már több mint egy tized év óta a continens messze közepére vonultak, úgy hogy azokat csak 40—50 napi járó földnyi távolságra a tenger partoktól lehet feltalálni, a midőn még itt máig is kényőkre sétálgatnak, a majd csaknem hozzáférhetlen vad tartomány erdeiben. — Bámulatra méltó bőségben léteznek itt az oroszlányok, 5—6 látható együtt, s a magam keserves tapasztalásából mondhatom, sehol másutt Afrikában őket oly dühös vérengzőknek, mint itt, nem láttam. Többször fényes nappal (a mi különben másutt igen nagy ritkaság lehet) útközben számos kíséretemmel megtámadtak, és rendesen az ily alkalommal történni szokott lövöldözés következtében, a megsebesült vadak egyet vagy kettőt szolgálaim közül össze is szaggattak. Sokszor forogtam halálos veszedelemben miattok, a midőn a csak könnyedén tuskével bekerített éjjeli tanyánkon, a tartós puszkázás ellenére sem lehete őket a berontástól visszatartani, és midőn csak a szaporán és okosan eszközölt retiradában vala szükség menedéket keresni. — Ötvenet meghalad száma azoknak, melyeket 4 év óta szolgálaim segítségével belőlük leöldöstünk; de nekem is felette drágán kelle érettök fizetnem, hiszenhatot a legbátrabb vadász rabszolgáimból szaggattak össze ugyanazon idő lefolyta alatt az átkozott vérengző állatok.

Az oroszlányok e szertelen vakmerőségének okát abban kell keresnünk, hogy e sivatag tartomány gyér lakosai kö-

zött, még mindig kevésbé ismeretes a tüzelő fegyver kezelése, s azért magokat e mérges vadállatok ellen inkább ügyes és alkalmas kikerülésekkel mint fegyvereik segítségével, melyek egyedül ívekből, és azagajából állanak, igyekeznek védeni; minek következtében a rettenetes állatkirály az övéen kívül nem ismervén épen semmi eldöntő hatalmat, bosszútelve igyekszik ellentállani puskáink golyóinak, melyeknek életrontó erejét még mindeddig nem volt idejük eléggé megismerni.

Onczák, pantherák, több nemei a hienáknak, sakályok és más kisebbnemű ragadozó állatok félelmes ordításukkal töltik el éjjelen a tartományt. — A zebrák, gnouk, nagy seregekben láthatók minden irányban; ezekből ezeket öldösnek le a lakosok, a megmérgezés következtében, a midőn a különféle kisebb tavak vizeit, az euphorbiák nedvével megrontják, s az ivásra oda sietett szegény vadállatok rakásra hullanak.

Számtalan neme az antilopok, és gazelláknak honos itt, úgy szintén a giraffok, a fehér és fekete rhinoceroszok. A majmok között a legszámosabbak az úgynevezett: csakma, mely nagyságára a mi juhász ebeinkhez hasonló, ezrenként lakoznak a folyamok partjain elhuzódó, magasan függő hegyes sziklák üregeiben, hol éjszakánként iszonyu baho! baho! ordításaikkal töltik el a léget; továbbá a hangyaevők (mirmicophaga), tüskés disznók (hystrix cristata) és az erdei vad disznók (dicoteles labiatus)

A szárnyasokból feltűnőleg nagy mennyiségű, különböző nemű éneklő madarak, ezeknek kellemes concertjei töltik be a léget a reggeli és délutáni alkonyatkor; azért is köszönet ezen kedves állatocskáknak, mert valódiul csak ők adnak némi életet ezen sivatag magánynak; e kedves éneklők között szép melódiával kitűnnek: a Viuva—özvegy (fringilla paradisea), a gyönyörű veres Cardeal, monsenhor, pinta-silgo, és több a canári fajhoz tartozók.

Csúszó-mászókból több nemei a mérges kígyóknak, ezek között az úgynevezett: Andala (vipera atrox) legveszedelmesb hathatós mérgénél fogva; a pithon, és boa a legnagyobbak. Kétségkívül ezen tartomány egyik kitűnő átkai közé tartozik még a milliardokból álló zöldszárga és fekete színű scorpiók legiója, melyek úgy szólva minden lépten lát-

szanak a földből kibúvni. — Harapásaik csak némely esetben halálos, de rendszeren 3—4 napig tartó kínos fájdalmakat okoznak, mely alatt az általok megharapott személy magáról mitsem tudva, valódi syncope mámorban szendereg, melyből lassanként húzamos izzadás után éled fel.

A köves alkatu hegyekkel bőven ellátott tartományban, hihetőleg nem hiányzanak különbféle érczbányák is; rézerekre magam is sok helyütt bukkantam, hol a malaquit sulphureto, és azurit épen a földszinén található. A vas itt mindenütt bőven jön elő, úgyszintén helyenként már kőszén-telepre is találtam, pedig a jó anthracit nemből. De mindezek, úgyszintén még számtalan elrejtett kincsei is ezen tartománynak, a természet szűz ölében hevernek; és tartok tőle, hogy azok igen későn vagy sohasem jutnak napfényre és használatra, kiváltképen a portugál kormány kezelése alatt.

Népességét három különböző osztályba kell soroznunk, kik bár valódilag mind az úgynevezett Mondombe törzsökhöz tartoznak is, de különböző nevezettel és némileg szokásokkal és nyelvvel bírnak; ilyenek a mu-kuando, mu-csuk és mu-kuiszek.

A Mukuándók legszámosabbak, lelki-testi tehetségre is a két más törzs felett állanak. A tartomány éjszaki részén elterülő munda-evambo magaslatait és azok környékét lakják, több csekély rangu választott kis főnökök (hámba) patriarchai igazgatása alatt. Összes számukat 10,000-re becsülöm, kik mind pásztorok és valódilag fél nomád életet élnek; mert bár állandó lakással, még vetemény földeket is bírnak, mindazonáltal az évnek nagy részében nyájaikkal, melyek szarvas és gyapjas marhákból állanak, a bővebb legelők fölkérése végett egyik helyről a másikra vándorolnak, csak léven gondjuk, az esős időszak beálltával ismét állandó szárnyékaikba visszatérni s vetemény földjeiket művelni.

Tíz — húsz család együtt szokták, lakhelyeiket, marhaszárnyékaikkal (Szambo) kerekformában felverni, ennek szélteben körül építik szinte kerekforma szalmából készült apró házaikat oly móddal, hogy a középén maradt térség szolgál a barmok számára. — Vetemény földjeiket a vizerek hosszában szokták elkészíteni, melyekbe kukoriczát, tökök,

babot, dohányt és egy kevés kaszavít (jatropa manchot) termesztenek.

A mu-kuándok általában közép termetű, izmos és a fáradságok elviselésére igen alkalmas testalkotással bírnak, békések, de egyszersmind átkozott fene gyanakodók, azért az idegenekkel nem csak nem társalgók, de még azokkal a legkisebb érintkezést is minden módon kikerülni igyekeznek, és annyira meg nálok ezen ovakodás a külsők iránt, hogy az általok lakott tartományba, a szó teljes értelmében véve épen semmi utak nem léteznek; mert közös szokás nálok, ritkán vagy soha nem térni vissza az előbbi úton, de mindig toronyirányban más utat keresni; ezt pedig csak egyedül azon okból cselekszik, hogy ily móddal nem maradván lábcsapás, az idegenek hozzájuk közelítését könnyebben kikerülhetik.

Kimondhatatlan béketűrés kívántatik arra, hogy az idegen, bármely színű legyen is, e népek bizodalját csak kis mértékben is megnyerhesse; mert a legkecsegtetőbb szavait is annak mint hamisakat és czélokra tervezőket becsmértlik, valaminél bővebb vagy szaporább módra tett adakozásait pedig, mint a nekik vetett cselnek tekintik, azért épen el nem fogadják, vagy pedig a vett adománynyal eltávozva, nehezen, vagy soha többé nem kerülnek szem elé. Szükség, hogy a velők bizodalmas közlekedésbe avatkozni akaró személy erre való czélját velők épen ne tudassa, s csak apránként és mintegy esetleg igyekezzék velők találkozni, s őket ezen alkalommal holmi csecse-beccsékkel, mint dohány, kések, és legfeljebb még némely színes üveg vagy porcellán gyöngyökkel ajándékozza meg.

Három egész év óta itt laktom után voltam csak képes nagynehezen az általok elhírelt Kalume-gyivoa (jó ember, vagy jó barát) nevet tőlök elnyerni, melynek következtében bátorzkodtak néhány gyermekeiket is mind a két nemből hozzá, vagy jobban szólva cselédekhez, nevelés végett általadni, míg ők magok a felnőttek csak időként szoktak tanýámra betérni, egypár napra, mely alkalommal némely ajándékokat, mint szárított vadhúst, mézet, vadállatok bőreit, szoktak nékem ajándéku bemutatni, melyre én is őket viszont megajándékozván, eltávoznak.

Jelenleg már nem vonakodnak nékem mint útmutatók a tartomány belsejében szolgálni; mert valóban egyedül csak a benszülöttek közbenjártával lehet ezen forró sivatagokat bejárni, hol az ivóvizek helyeivel ismeretlen idegen csakhamar kínzó szomjuságtól zaklatva a visszafordulásra lenne kényszerítve, vagy a fejeskedés következtében bizonyos halálra tarthatna számot. — Valóban csudálatra méltó a csaknem állati ösztön, melylyel ezen emberek tudják vagy inkább megszagolják a kövek alatt mélyen rejtőző vízforrások ott létét, hol egy európai annak legkisebb külsejét sem volna képes észrevenni, de a melyet ők, már messziről észrevéve, biztos léptekkel tartanak hozzá.

Ezen népek szokástörvényeik, melyek által társasági létüket igazgatják, a mennyire ismerem, mondhatom szelidek és emberségesek. — A gyilkolás és lopás vétkei közöttök igen de igen ritka esetek; ez erkölcs még az idegeneket illető javak iránt is ismertetik; húzamos itt laktom tapasztalatából mondhatom, hogy épen semmi általok okozott lopásról sem volt alkalmam panaszkodni; de a mi még inkább characterizálja ezen pásztor népeket a többi délafrikai népek között, az, hogy a rabszolgaságot, mint az emberiség legcsúfabb vétkét, lelkökből útálják, azért soha rabszolgákat el nem adnak, vagy vesznek, és igazán kimondva, közöttök a rabszolgaságnak még csak legkisebb jelét sem tapasztaltam. A közöttök előforduló pereket váltság útján szokták elintézeni, az öregek közbenjártával.

Vallásuk a halál után új életet ígér nekik a lelkek országában, melynek fő gyönyörei, sok hosszú girbe-görbe szarvasmarhából állanak. Úgy szintén azt tanítja, hogy a halandók sorsa, itt a földön okvetlenül, a jó és rossz elv hatalmának van alávetve. — A mi a vallás külső gyakorlatát illeti, az igen kevés, vagy majdnem épen semmi észrevehető szertartásokra van szorítva; ilyenek az általános körülmételés, némi állatok vérével tett áldozatok, úgy szintén még némely állatok húsa élvezetétől több vagy kevesebb ideig való tartózkodás.

Kevés nemű nyavalyáknak vannak ezen természet emberei kitéve; a leggyakrabbak és egyszersmind a legveszedelmesebbek, a pleurizek, melyeket az itt hirtelen egy-

másra változó légmérsékletek okoznak, úgy szintén gyakoriak a különféle symptomákkal előforduló ophthalmiák. — A hosszas élet példái felette gyakoriak közöttük.

Holtjaikat egy napon keresztül fület hasító jajgatásokkal megsíratva, ásott sírgödörbe ülve, vagy jobban szólva guggoló helyzetben, arczczal keletnek fordítva szokták eltemetni; a sírgödört kövekkel magasra halmozottan fedik be, és az elhunyttól használt némely eszközöket, mint: ív, pipa stb. teszik fölébe.

Ámbár e népek is, a többi áfrikaiak módja szerint, a halálozás esetét, nem a természeti rendszer következtének, de mindig valamely ellenségtől származott erőszakos tettnek hiszik: annak okául, mindig valamely rég kimúlt, és a megholt rokonságához tartozó lelkek valamelyikét szokták kinevezni; melynek következtében elkerülik az úgynevezett boszorkányság vétkét, s mentve vannak ezáltal a sok véres boszuálló scenák ostorától, mely oly iszonyúan dúl és pusztít más áfrikai népek között, s a melynek következtében számos család, de egész helységek is, elpusztittatnak.

A mú-csú-k a tartomány délkeleti részén, a Quilengues és Ohila tartományok nyugoti határai szélteben elszórva, számos kisebb-nagyobb helységekből lakoznak. — Számuk a Mu-kuandokénál sokkal kevesebb, talán alig félfányira rug fel.

Ezen népek életmódja nyájtenyésztésből és vadászatból áll; az első kizárólag szarvasmarhákból áll, ehhez még egy kevés földmivelést is űznek, úgy szintén a szomszéd népekkel némi kereskedési viszonyban is állanak, a kiknek adják el az általok elejtett elefántok agyarait, állatok bőreit, és a viaszkot, holmi csecse-becséért, mint gyöngyök, kések dohány stb. egyébiránt szokásaik a feljebb leírt mu-kuandokéval egészen megegyeznek.

Az ország azon része, melyet a mú-csúk laknak, termékeny, gyakoriak levén itt az esők és állandók a víz-erek. A földszíne általjában hullámzatos, felváltva messze kiterjedő síkokkal, fedve mindenütt sűrű tömött erdőkkel. Itt-ott a láthatáron észrevehetők a vulcan alkatu piramidál néha 1000 lábnyi felemelkedésű hegykúpok. — A talaj általjában homokos, bőven keverve humusszal, s helyenként kövel és kavicssal. Végre

A mú-kúiszek, a tartomány déli és nyugoti részén a tengerpartok hosszában mintegy 25 g. mértföldnyi vonalon, kicsiny, ritkán 20 főnyit meghaladó társulatokban, szüntelen egyik helyről a másikra vándorolva élnek. — Ezen lelki és testi tekintetben mélyen degradált nyomorú lényeket a Patagonia déli csúcsán lakozó nyomorult pezserékkel lehet egybeazonosítani; szinte oly visszataszító rút külsővel bírnak, oly restek és tudatlanok mint amazok; mert egyedül csak az éhségtől kínózva szánják el magokat a testi mozgalomra, különben napokon által tanyáikon (leginkább a sziklák üregei) hanyatt heveredve, multtal és jövővel mitsem gondolva, alusznak.

Ezen népek épen semmi vagyonnal nem bírnak; még az élelmökre oly igen szükséges vadász és halász-eszközeit is oly silány módra készítik el, hogy azokkal csak igen szerencsés esetekben sikerülhet valamely kisebb nemű vadat elérteni; azért táplálékaikat leginkább a tenger apadásaiban hátramaradott csigák, rákok és egyéb apróbb halmemekből szerzik meg. Közöttök a soha meg nem szünő éhség ostora általános; pedig csak egy kevésbé több ügyességgel és alkalmasabb eszközökkel, a tartományban oly bőven létező vadak seregeiben, úgy szintén a hallal bővelkedő partokon nem is ösmernék az éhséget; ezekhez járúlnak még az önkényt bőven termő erdei gyümölcsök, mint a kijeja és kivált a boe, melyek csakugyan is holdakon (hónapokon) keresztül táplálják ezen ostoba rest népeket.

Főnökeik nincsenek, és ha nem csalódom, még a tulajdon család öregei sem gyakorolnak a többi tagok felett feltűnő hatalmat; de mégis annyi bizonyos, hogy egymás között egészen békeséges viszonyban élnek, melyet én túl a rendén félénk és a szüntelen inségtől kinzott életmódjuk következtének tulajdonítok.

A vallásnak semmi külső nyomát sem vettem észre köztök; csak, mint tapasztaltam, a betegségekben szoktak némi babonás szertartásokat megtenni, úgy szintén a halálozás esetében is, midőn holtjaikat iszonyú siránkozások között sírgödörökbe, arcczal keletnek, ülő helyzetben takarítják el, melyre azt magasan kövel felhalmozva, sietve hagyják oda messze a vidéket.

Kelt Dél-Afrikában, január 4. 1862.